

ПОНЯТТЯ ЄВРОПЕЇЗМУ У ТРАКТУВАННІ СОЛОМІЇ ПАВЛИЧКО

У статті зроблено акцент на літературознавчих розвідках С. Павличко, в яких вона актуалізувала концепти європеїзму і зосередила увагу на з'ясуванні їх змісту. Дослідниця окреслила головні позиції цього питання в літературній дискусії 1925–1928 років – енергія Європи, дух Європи, європейська традиція, європейська школа, європейська людина, європейськість, європеїзація. Простежено європеїстичні орієнтації М. Хвильового, М. Зерова та їхніх опонентів.

Ключові слова: Соломія Павличко, концепт європеїзму, «Європа», «Просвіта», літературна дискусія 1925–1928 років, М. Хвильовий, М. Зеров.

У 1998 році в інтерв'ю газеті «День» С. Д. Павличко зазначила: «Яке місце я відводжу українській літературі серед літератур світу? На жаль, невелике, вона досить мало відома навіть у слов'янських країнах, ще менше в германських, романських. Хоча зараз відбувається багато змін, робляться переклади, виходять книжки – в Америці, Канаді, Англії, є багато людей в університетах, які займаються різними питаннями українознавства: політикою, економікою, – це все підштовхує й до зацікавлення літературою. Тобто процес відбувається, і в перспективі кращі українські твори стануть відомими. Не можна сподіватися, що вони стануть аж такими впливовими, як твори, скажімо, Толстого, або Марселя Пруста, чи Томаса Манна. Це дуже значні фігури, таких у нас немає. Поки що. Але історія не закінчилася. І в нас усе ще попереду. Наша література все ж таки є ще дуже молодою» [1].

Останнім часом у літературознавстві аналізуються різні дискурси з огляду на розуміння різноманітних поглядів, тенденцій і постатей української літератури, що «у нестабільному пограничному “мистецькому просторі” стикаються і трансформуються у художні досвіди різних часів і поколінь» [2, с. 8], – зазначала Н. Шумило у монографії «Під знаком національної самобутності».

Сьогодні привертають увагу численні праці українських науковців, культурологів, істориків, мовознавців, літературознавців, політологів про «співвідношення української духовності з європейською», дух європеїзму в українській культурі, історичні основи європейськості українського народу. З цього приводу польська дослідниця О. Гнатюк зауважувала: «У дискусіях про стан української культури та доконечну потребу її кардинальної зміни в новій політичній ситуації, які точилися вже після проголошення незалежності в Україні, почасти повторюються сюжети зі злама століть, зокрема коли

йдеться про модернізацію. Таку особливість зумовили, по-перше, типологічна схожість позицій у ставленні до модернізаційних викликів, по-друге – проект трансформації наявної культурної ідентичності, опертий на концепціях, що виникли в період творення сучасної української нації» [3, с. 24].

Можна говорити про трактування Європи як загального концепту, що зосереджується і на з'ясуванні змісту складників термінологічних понять: європейська ідентичність, європейськість, європейський універсалізм, європоцентризм, які складають концепти європеїзму, конкретизують та описують їх у всіх напрямках. С. Павличко у передмові до другого видання монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» з цього приводу писала: «Як багато разів згадувалося в моїй книжці, проблема орієнтації на європейські культурні зразки була частиною літературної дискусії між модерністами і народниками. Тепер питання європейського вибору стоїть уже не лише перед літературою. Вперше в сучасній історії воно постало перед політикою, економікою, перед нацією і країною в цілому. Однак глобальний політично-економічний європейський вибір не відбудеться без відповідних змін культури, без вибудовування нової культурної ідентичності, без європейської орієнтації літератури, яка в процесі модернізації не тільки не втратить своєї оригінальності й самобутності, а й позбудеться віковичної ізоляваності й викликаних нею страхів і комплексів» [4, с. 22].

У цьому плані цікавим є з'ясування проблеми співіснування Європи та України. «Україна – найбільша в Європі за площею об'єктивна даність, яка саме з цієї причини фатально не може в Європі поміститися [...] Бути з Росією для України згубно – це духовна і фізична смерть, у чому можна було переконатися протягом трьох з половиною століть. Бути з Європою, можливо

означає те саме, але в цьому ще варто переконатися» [5], – писав Ю. Андрухович. Українськість та європейськість були і є предметом обговорення в українській літературно-критичній думці від середини XIX сторіччя. Одним із перших, хто дав поштовх до з'ясування концепції європеїзму в середовищі української інтелігенції, був П. Куліш. Подальше розгортання полеміки щодо концепту маємо в культурологічних трактатах І. Нечуя-Левицького, у працях М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка, Лесі Українки. Європейський напрям у своїй творчості обрали поети-хатяни. Саме С. Павличко однією з перших наголошувала: «Євшан і “хатяни” були безперечними західниками. Сам Євшан за натурою й освітою – європеєць, на якого особливий вплив справляла німецькомовна культура... Однак Євшан так само добре знав стан справ у польській і російській культурах» [6, с. 158–159]. М. Євшан схилився до думки, «що своєю власною “мудрістю” ледво чи може жити котра-небудь з сучасних європейських літератур... Треба би всяке явище культури міряти нам не лише своєю домашньою міркою, міркою всяких умовностей національного життя, але прикладати до нього трошки в наші домагання і більш строгу європейську оцінку. Але з другого боку треба ствердити, що всі наші екскурсії в “Європу” були нещасливі та схиблені...» [7, с. 532]. Так, питання європейської ідентичності розкривалося в різноманітних дослідженнях культурологів, політологів, філософів, письменників, але, на жаль, до кінця не з'ясоване.

Окремою сторінкою в поширенні європейської думки на тлі української культури була літературна дискусія 1925–1928 років. «Дискусія сконцентрувала в собі енергію полемічних збурень на терені мистецтва і життя, загострила громадське сумління, порушивши найсуттєвіше питання: бути чи не бути українській літературі зокрема, і культурі загалом як повноцінному суверенному явищу в контексті світового духовного розвитку» [7, с. 20]. Вперше проблема європеїзму постала на повну потужність, набула об'ємності й багатоаспектності та виросла до ключового символу для всієї дискусії.

Ці проблеми виникли в результаті нестабільної межової позиції «Європи» між патріотизмом й універсалізмом і, справді, могли деякий час замовчуватися й затьмарюватися культурною та цивілізаційно-місіонерською просвітительською концепцією Європи, в якій «європейство» й універсалістський космополітизм були пов'язані між собою, оскільки процеси культивування і цивілізації світу розглядалися як завдання, що визначає європейську ідентичність. «Якщо Європа досі не приділяла особливої уваги своєму самоусвідомленню, то тільки тому, що вона по-

милково сприймала себе як увесь світ, або принаймні вважала себе настільки вищою за інші частини світу, що не відчувала потреби самовизначитися щодо них» [9, с. 12]. Досить часто європейську ідентичність розглядають як синонім до понять «європейськість», «європейська свідомість», «європейська традиція».

Під час дискусії з «полемічною різкістю» було обговорено «коло ідей, закладених у поняття Європа». Європейстичні тенденції стали об'єктом обговорення і тлумачення різних літературних та політичних угруповань, усі їх бачили й сприймали по-різному. Учасники дискусії відзначили «необмежену широчину поняття Європа», його «сумарність». Вона була «конкретна», «історична», «абстрактна», «теоретична», «загадкова», «далека», «теоретично дана», «туманна», «холодна», «нейтральна», «аемоційна», «агромадська» [10, с. 121–125].

Дискутанти по-різному осмислювали і «наповнювали» концепт Європи. Це поняття багатомістке, яке творить духовну єдність, своєрідний образ. Рецепцію Європи найповніше подав М. Хвильовий – «минула і сучасна, буржуазна, пролетарська, вічна-мінлива» [11, с. 467], «модерністсько-етична, прогресивна, червона» [11, с. 472–473].

Сам концепт «Європа» можна розглядати як географічну реалію. Водночас він репрезентується набагато ширше як культурема чи ідеологема, що дає змогу актуалізувати та розгортати свої складники, тобто своєрідні концепти-мінімуми. У загальноєвропейському контексті творення концептосфери Європи відбувалося під впливом суспільно-історичних процесів у кожній державі, відповідно до настанов ментальності. Особливості бачення цих концептів, їх оцінку, інтерпретації засвідчує й українська літературна дискусія першої половини XX століття.

Саме М. Хвильовий сформулював основну тезу дискусії «Європа чи Просвіта» як одне «із найкращих питань нашої доби» [11, с. 455]. Свій вибір письменник однозначно робить на користь Європи, що зумовило виникнення такого напрямку, як «хвильовізм», і спричинило гостру критику опонентів. Про це зазначала і С. Павличко: «В історії 20-х років за Миколою Хвильовим уже майже традиційно закріпилося місце архетипального західника, європеїста, а відтак мало не модерніста. Його гасла Європи на протигагу Просвіти, “геть від Москви!”», олімпійства (яке можна розшифрувати як елітарність) на протигагу масовізму, що викликали різку критику з боку офіційної партійної лінії й урешті капітуляцію Хвильового, здається, це підтверджують» [6, с. 200].

Активне обговорення цієї проблеми сконцентрувало увагу на змісті символів «Європа» та

«Просвіта». Дискутанти прагнули з'ясувати орієнтацію України, надати їй належне місце серед інших культур. Так, обираючи між європейством і москвофільством, В. Коряк надає перевагу москвофільству, яке не вважає «відступом від культурного процесу», а навпаки, «саме на нього, – на його думку, – слабує... увесь культурний світ. Наші хатні європейці, – зазначає автор, – зовсім таки “перекапустили”, борячися з чужими впливами й захищаючи Європу. Одвертаються од Москви й дивляться на Європу, а Європа (й Америка) сама дивиться на Москву й чекає од неї нового слова» [12, с. 8–9]. Ю. Меженко говорить про європейську культуру як «найнебезпечнішу річ», статус України щодо Європи називає «прийдіте поклоніться» і закликає усе європейське прийняти кризу «суворий фільтр» [13, с. 131].

Продовжуючи дискусію, О. Дорошкевич наголошує, що Європа «порожнім дощем проллється по нашій хutorянській Просвіті, ніколи її не зворушить, не запліднить, не поведе за собою, ніколи з неї не зробить творчої, своєї Європи» [10, с. 125]. Д. Донцов закликає не до «механічного засвоєння європейських доктрин», а до «релігійного фанатизму». «Доволі європеїзації України», – обурюється В. Юринець, – оскільки «європейські орієнтації українців дали тільки нові попелища для українського працюючого люду» [14, с. 192]. Розмежування проблеми за класовим принципом призвело до різкого тлумачення питання європейської ідентичності. Для М. Зерова і М. Хвильового гасло «Європа» стало символом міцної культурної традиції, а гасло «Просвіта» вони пов'язують з убогістю, непоборним міщанством так званої пролетарської літератури. Так, наприклад, говорячи про неокласиків, С. Павличко доводила: «Вони так само виявляли демонстративну консервативність у своєму європеїзмі, обмеженому античності, символізмом і Парнасом. Франція була для неокласиків моделлю й ідеалом Європи. Але Франція й відтак Європа вичерпувалися Парнасом і символізмом. Аполлінер, Сандрар, сюрреалізм, дада, експерименти й новації, як формальні, так і філософські пошуки французьких поетів 10-х і 20-х років, філософія Бергсона, знаменитого натхненника модерністів, лекції якого приїжджали послухати до Парижа інтелектуали з усього світу, залишилися цілком поза їхніми інтересами. Проблеми розпаду особистості, краху звичного буття й гуманістичних ідеалів, над якими буквально агонізувала європейська література, так само лежали за межами інтелектуального світу неокласики і України в цілому» [6, с. 199]. Дослідниця вбачала в цьому двоїстість щодо орієнтації на європейські тенденції у дискурсі неокласицизму.

Саме визначення Європи стало основним позитивним результатом цієї тривалої дискусії.

С. Павличко зазначала: «Найбільша проблема виникала з визначенням змісту самої “Європи”. Які історичні, географічні, філософські поняття й політичні реалії сюди включаються? І передовсім, класична чи сучасна Європа? Реально існуюча сьогодні в певних художніх тенденціях чи міфологічна, вигадана?»

Європа Хвильового ніколи не бачилася ним як реальна цілість різних суперечливих культурних і політичних напрямів, відмінних національних шляхів окремих країн та культур. Це була ідеалізація однієї лінії, тенденційно спрепарованої, навіть вигаданої: «Європа – це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив ‘на закаті’. Не та, що гние, до якої вся наша ненависть. Це – Європа грандіозної цивілізації, Європа – Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т. д., і т. п. Це та Європа, без якої не обійдеться перші фаланги азіатського ренесансу. І коли Зеров знає цю Європу (а він її знає!), то ми йому простягаємо руку» [6, с. 202–203]. І в М. Зерова, і в М. Хвильового вибір Європи був пов'язаний передовсім із розумінням її як символу цивілізації та прогресу.

У процесі європеїзації української культури М. Хвильовий, як і його попередники, важливим кроком вважає переклади, які допоможуть «...за всяку ціну... вивести нашу літературу на широку європейську арену». Саме за «звернення до зразків античної культури, за те, що перекладають римлян», М. Хвильовий вбачає в таких, як М. Зеров, («зерових») «справжніх європейців» [11, с. 442].

Цю ідею М. Хвильового підтримав М. Зеров, бо сприймав Європу як «дороговказ наших мистецьких прямувань». Кроками до цієї Європи він вважає «самоосвітню працю» [15, с. 572], поширення європейських тем і форм у нашій літературі, або, за його висловом, «процес об'європеювання» культури. Він закликає розважливо і помірковано: «Ми повинні широко і ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити і запліднити “наш власний досвід”» [15, с. 575] і піднесено продовжує: «Освоюймо джерела європейської культури, бо мусимо знати, щоб не залишатися назавжди провінціалами». Однак він застерігає від «поверхового мавпування молодечого засвоєння Європи», «найвищої культури нашого часу, засвоєння не тільки в її останніх вислідах, а і в її основах» [15, с. 578].

Проте згодом уявлення і розуміння Європи змінювалося відповідно до того, наскільки учасники дискусії пізнавали справжню Європу з Європи. Так, М. Хвильовий у листі до Зерова спочатку пише: «...настрою Європа не зробить: не бачивши, ненавиджу я її, і уявляю собі сіренькою нудною плямою» [11, с. 855], а потім, відві-

давши Європу, він змінює свої погляди: «...передайте їм (ваплітянам), що Європа чекає їх до себе на якесь місяць 2–3. Подивитись є що, або Азія з мене цілком вивітрилась» [11, с. 855].

Цінував Європу й М. Зеров: «Європа живе, росте, набуває сили...» На його думку, «в Європі ще багато джерел соціального та ідеологічного оновлення» [15, с. 569]. Автор, критикуючи «поржавілі упередження» опонентів, подає більш глибоке трактування гасла «Європа»: «Її душа живе в культурному набуткові» [15, с. 569]. Слушно припускає В. Івашко, який докладно проаналізував погляди М. Зерова в цій дискусії, що, якщо зіставити типи культур – західний і східний, М. Зеров надає перевагу західному, а згідно із зеровською типологічною моделлю, українська культура – «органічна парость культури загальноєвропейської. Між Європою і Україною ніколи не існувало глухої стіни, у якій треба було рубати вікна» [8, с. 78]. «На Україні... у нас паруски європейської культури промикалися всюди тисячею непомітних шпар та щілин, сприймаючися помалу, непомітно, але всіма порами соціального організму» [15, с. 585].

Поставивши на терези проблему культурної орієнтації («Європа» чи «Просвіта»), учасники дискусії мислили Європу як гасло, символ, коло ідей, «прогресивний чинник», «суму можливостей», «революційний метод». Розуміння концепту європеїзму як культурними закріпила саме ця дискусія. Таке трактування – це передусім «основний культурний орієнтир», «дороговказ мистецьких прямувань», «символ міцної, поважної культурної традиції», «стимул для підвищення кваліфікації», «школа мистецької техніки», «певний тип культурного фактора в історичному процесі».

Отже, у своїх літературознавчих розвідках С. Павличко актуалізувала концепти європеїзму,

розширила їх зміст, вважаючи при цьому, що сама проблема не завжди лежала на поверхні. Дослідниця окреслила основні позиції цього питання в літературній дискусії 1925–1928 років – енергія Європи, дух Європи, європейська традиція, європейська школа, європейська людина, європейськість, європеїзація. Простеживши європеїстичні орієнтації М. Хвильового, М. Зерова та їхніх опонентів, С. Павличко дійшла висновку, що в поглядах на це питання виявляється двоїстість. З одного боку, М. Хвильовий наполягав на засвоєнні європейських традицій, потрібні як перекладу українською мовою, так і перекладу українських творів іншими мовами, щоб вивести нашу літературу на широку європейську арену. З іншого – письменник не сприймав сучасної європейської літератури, бо ідеалізував старе, класичне, тобто посередньо ним знане мистецтво. М. Зеров у цій дискусії був органічним європейцем. Він жив Європою, знав європейський світ, тому, наприклад, іронізував над тими критиками, які вважали деякі біблійні та «європейські» мотиви драм Лесі Українки екзотичними. Хвильовий тим часом закликав орієнтуватися на Європу не як європеець, а як людина з-поза меж Європи, як напівосвічений варвар, заворожений європейською культурною вищістю й водночас розгублений перед нею. Для Зерова, який своїм скептичним розумом не міг не бачити наївності уявлень Хвильового про Європу, позиція останнього на тлі Дорошкевича, Пилипенка та інших здавалася привабливою й перспективною, тому він підтримував його гасло в літдискусії, хоча сама участь у ній для Зерова була досить неприродна. Саме настанови бурхливих 20-х років з самого початку вплинули на формування традицій подальшої української літератури.

1. Тарнашинська Л. Соломія Павличко: «Фемінізм – непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами» / Л. Тарнашинська. – Режим доступу до інтерв'ю : <http://www.day.kiev.ua/142694/>. – Назва з екрана.
2. Шумило Н. Під знаком національної самобутності / Н. Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії / О. Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
4. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко ; передм. М. Зубрицької. – К. : Основи, 2002. – 679 с.
5. Див.: Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії / О. Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528 с.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
7. Євшан М. Сучасна польська література і її вплив на нашу / М. Євшан // ЛНВ. – 1912. – Т. 60. – Кн. 12. – С. 526–534.
8. Івашко В. Микола Зеров і літературна дискусія (1925–1928) / В. Івашко // 20-ті роки: літературні дискусії, полеміки / упоряд. В. Дончик. – К. : Дніпро, 1991. – С. 69–89.
9. Гавел В. Така близька й така далека Європа / В. Гавел // День. – 2000. – 1 лип. – С. 11–14.
10. Дорошкевич Ол. Ще Слово про Європу (До нової дискусії на стару тему) / Ол. Дорошкевич // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Х. : Укр. робітник, 1928. – С. 121–127.
11. Хвильовий М. Твори : у 2 т. / М. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1995. – Т. 2. – 924 с.
12. Коряк В. Літературна дискусія / В. Коряк // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Х. : Укр. робітник, 1928.
13. Меженко Ю. Європа чи Просвіта? / Ю. Меженко // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Х. : Укр. робітник, 1928. – С. 130–132.
14. Юринєць В. З нагоди нашої літературної дискусії / В. Юринєць // Шляхи розвитку української пролетарської культури. Літературна дискусія (1925–1928). – Х. : Укр. робітник, 1928. – С. 185–193.
15. Зеров М. Твори : у 2 т. / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1995. – Т. 2. – 601 с.

Iryna Vereteychenko

THE CONCEPT OF EUROPEANISM IN THE INTERPRETATION OF SOLOMIYA PAVLYCHKO

The author of the article emphasizes S.Pavlychko's literary investigations that include the actualization of Europeanist concepts. Attention is focused on their content determination. The researcher outlines the main positions of the problem in the literary discussion of 1925–1928 – Europe's energy, the spirit of Europe, the European tradition, the European school, European man, European standards, Europeanization. The Europeanistic orientations of M. Khvylovy, M. Zerov and their opponents are outlined.

Keywords: Solomiya Pavlychko, concept of Europeanism, "Europe", "Prosvita", literary discussion of 1925–1928, M. Khvylovy, M. Zerov.

УДК 821.111(73)–312.9.09

Семків Р. А.

НАЦІОНАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ В ЛІТЕРАТУРІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІБЕРПАНКУ (на матеріалі романів Вільяма Гібсона та Ніла Стівенсона)

Національна держава може адекватно виражати народ лише засобами спекулятивного знання.

Ж.-Ф. Ліотар, «Постмодерний стан»

Автор статті стверджує, що, незважаючи на неісторичність постмодернізму, проголошену Ф. Джеймсоном, та описаний Ж.-Ф. Ліотаром крах метанаративів, котрі мали б обґрунтувати традиційне розуміння національних відмінностей, у постмодерній літературі кіберпанку спостерігаємо наявність великої кількості національних маркерів. Тому національне не лише не зникає зі сторінок постмодерних текстів, а й гіпертрофується. Втім, національні маркери в аналізованих романах Вільяма Гібсона та Ніла Стівенсона функціонують як стереотипи, що вказують на вже відсутні історії, перетворюючи їх на мозаїчні колажі розрізнених елементів.

Ключові слова: національні стереотипи, японський стереотип, китайський стереотип, російський стереотип, американський стереотип, література американського кіберпанку, Вільям Гібсон, Ніл Стівенсон, постмодернізм.

1. Якщо вслід за Бенедиктом Андерсоном вважати нації «уявленими спільнотами», на творення образів яких безпосередній вплив мають література¹ й інші, ще інтенсивніші зараз культурні практики (кіно, мас-медіа), то в сучасних умовах надміру інформації, часто суперечливої та зумисно неузгодженої, цілісність такого національного уявлення мала б дати глибоку три-

щину. Іншими словами, на відміну, скажімо, від ситуації у вікторіанській Британії, зсередини якої писав Метью Арнольд, у наш час більше ніщо з таким успіхом, як колись література, не гарантує витворення домінантної історії, котра переконувала б нас у тій чи іншій тотожності (як білих чоловіків, як англосаксів, як протестантів). У більш глобалізованій частині світу джерела національних ідентичностей починають замулюватися, а оскільки літературний кіберпанк є за походженням американським жанром, то не дивно, що у творах, котрі зараховують

¹ Про впливи літератури на ідентичність див., наприклад, окремий розділ «Ідентичність, ідентифікація та суб'єкт» у «Теорії літератури» Джонатана Каллера: *Каллер Дж. Теория литературы.* – С. 123–137.